

TQ: „powiedzą” — TM: „powie”; TQ: „š w d d h” (pu'al, por. LXX)³⁶ — TM: „š d d h” (qal); TQ: „wody” — TM: „morze”.

Ps 37, 28 TQ: *nišm^edu* (zostaną wytraceni) — TM: *nišm^eru* (zostaną zachowani). W. 28 składa się w TM z 4 hemistychów, jak żaden inny w. tego psalmu. W dodatku hemistych IV został przekazany w TM tylko fragmentarycznie. Ps 37, jak wiadomo, zbudowany jest akrostychicznie; po literze samech (w. 27) przychodzi litera pe (w. 30). Zatem w w. 28 winno się było pojawić ajin. Podkład Septuaginty brzmi *'awwalim* (anomoi) *le olām nišm^edu*. Słowo *awalim* wypadło z tekstu zapewne przez haplografię: *'awwālīm — olām*. Z tego względu hemistych III, który znalazł się bezpośrednio po słowie *hasidaw* musiał otrzymać korektę *nišm^edu* na *nišm^eru*. Zatem wariant qumrański należy uznać za lekcję oryginalną.

Kraków

ROMAN PYTEL

Ks. Jerzy Chmiel

PAPIRUSY GROTY 7 QUMRAN

Próba identyfikacji szczątków papirusów groty 7 Qumran (= 7Q) narobiła ostatnimi czasy wiele wrzawy nie tylko w świecie naukowym, lecz — poprzez środki masowego przekazu — wśród nie fachowców. Zadaniem niniejszego artykułu jest zdanie krótkiej relacji o stanie badań (I) i sformułowanie kilku uwag krytycznych, które mogą się nasunąć odnośnie wartości i znaczenia proponowanej identyfikacji (II). Jest rzeczą oczywistą, że w ten sposób nie wyczerpiemy całego zagadnienia: nie tylko dlatego, że nie można na razie zdać dokładniej relacji z toczącej się dyskusji, ale również dlatego, iż ta hipoteza — jak każda inna — musi przejść próbę czasu. Na pewno powrócimy jeszcze nieraz do tego zagadnienia, tym bardziej, że dyskusja trwa i rozwija się.

I. STAN BADAŃ

1. 1. W r. 1972 papirolog hiszpański, ks. José O'Callaghan SJ, zaczął przedstawiać propozycje identyfikacji niektórych fragmentów

³⁶ Już D. Qimchi uznał, że pierwsza samogłoska tego słowa to *qāmās hatūf*. Por. także T-' *tbzyzt*. Dodatkowe wyjaśnienia do pešeru Nahuma odnaleźć można w art. R. Weissa w RQ 15 (1963) s. 434 nn.

papirusów z grotty 7 Qumran z pismami Nowego Testamentu¹. Fragmenty te zostały opublikowane w *editio princeps*² grotty 7 odkrytej w 1955 r. W wydaniu tym z 1962 r. wydawcy zakwalifikowali owe fragmenty jako niezidentyfikowane, z których tylko 2 fragmenty odczytano, mianowicie 7Q1 = Wj 28, 4—7 oraz 7Q2 = Bar 6, 43—44. Były to więc fragmenty greckie starotestamentowe. Tymczasem O'Callaghan zaproponował, jak dotąd (marzec 1973), następujące odczytanie dziewięciu fragmentów 7Q:

- 7Q4 = 1Tm 3, 16; 4, 1. 3
 7Q5 = Mk 6, 52—53
 7Q6,1 = Mk 4, 28
 7Q6,2 = Dz 27, 38
 7Q7 = Mk 12, 17
 7Q8 = Jk 1, 23—24
 7Q9 = Rz 5, 11—12
 7Q10 = 2P 1, 15
 7Q15 = Mk 6, 48

Kryteria, na których oparł się papirolog hiszpański, był natury paleograficznej, z których najważniejszym była stychometria. Poważną rolę odgrywało podobieństwo paleograficzne, np. 7Q4 wykazuje szereg punktów wspólnych z papirusami z Oxyrhynchus z końca I w lub z pocz. II w., natomiast 7Q5 posiada elementy pisma papirusów greckich z I w. przed i I w. po Chr. Dalej pod uwagę wziął fragmenty o dużej ilości liter, jak 7Q3, 7Q4, 7Q5. Stąd też identyfikacja fragmentów o znikomej ilości liter, jak 7Q10 i 7Q15, jest bardzo niepewna. Znakiem rozpoznawczym były pewne charakterystyczne zespoły liter, jak np. w 7Q5 zespół *nnēs*.

1. 2. Największą uwagę skupia fragment 7Q5, który O'Callaghan proponuje jako urywek ewangelii św. Marka 6, 52—53. Identyfikacja w tym wypadku wydaje się być niepodważalna. Zespół liter *nnēs* naprowadza na słowo *Gennēsaret*, stychometria obraca się wokół 20—23 liter. Na ogólną ilość 105 liter występujących w interesującej nas perykopie Markowej fragment 7Q5 zawiera 20 liter, z tego 10 pewnych, a 10 niepewnych. Niemniej jednak udało się O'Callaghanowi włożyć w ramy stychometryczne tekst perykopy Markowej, gdzie występują dwie trudności. Pierwsza to brak miejsca na 3 słowa greckie: *epi tēn gēn* po czasowniku *ēlthon*. Trudność tę próbuje

¹ J. O'Callaghan, *Papiros neotestamentarios en la cueva 7 de Qumran*, w: *Biblica* 53 (1972) 91—100. Tenże, *1 Tim 3, 16; 4, 1. 3 en 7Q4?*, tamże, 362—367. Tenże, *Tres probables papiros neotestamentarios en la cueva 7 de Qumran*, w: *Studia Papyrologica* 11 (1972) 83—89. Tenże, *Les papyrus de la grotte 7 de Qumran*, w *Nouvelle Revue Théol.* 95 (1973) 188—195.

² M. Baillet — J. T. Milik — R. de Vaux, *Les „petites grottes” de Qumrân*. Textes (DJD, 3), Oxford 1962, 142—146. Fascimilia w: *Planches*, pl. XXX.

rozwiązać ks. C. M. Martini SJ, rektor Biblicum³ przyznając, że wprawdzie wszystkie znane rękopisy posiadają te słowa, lecz występują one w czterech różnych układach, co dopuszcza możliwość opuszczenia ich przez skrybę. Należy jednak wykluczyć możliwość przynależności znalezionej fragmentu 7Q5 do jakiegoś źródła przedmarkowego (o ile takie istniało!), gdyż tekst wykazuje cechy redakcyjne drugiej ewangelii. Drugą trudność, że w słowie *diaperasantes* jest *t* zamiast *d*, rozwiązuje O'Callaghan powołując się na fonetykę grecką w Azji Mniejszej, a w szczególności w Egipcie, gdzie zachodziła wymiana *d/t*⁴.

Ale największą sensacją jest przypuszczalny wiek fragmentu. O'Callaghan podtrzymuje zdanie wydawców, że paleografia należy do tzw. „Zierstil” i może być datowana na okres 50 przed Chr. — 50 po Chr. Mielibyśmy zatem fragment ewangelii Markowej, wskazujący na istnienie oryginału już przed 50 rokiem, wobec powszechnie przyjmowanej daty powstania drugiej ewangelii na lata 64—67 (Cullman daje rok 70). Byłby to więc najstarszy fragment pism nowotestamentalnych w ogóle — i to znaleziony w Qumran.

1.3. Hipoteza O'Callaghana wywołała zrozumiałe poruszenie i dyskusję⁵. Wśród zwolenników, aczkolwiek ostrożnych, należy zanotować rektora C. Martiniego, który podaje szereg argumentów krytyki tekstu i archeologicznych za wiarygodnością odczytania⁶. Do tych argumentów wypadnie nam jeszcze powrócić niżej przy formułowaniu uwag krytycznych. Przy okazji Sergio Daris, profesor uniwersytetu w Trieście, przypomniał jeden z nielicznych papirusów Mk, mianowicie Papirus Mediolański⁷, H. Quecke SJ opublikował tekst koptyjski sahidyjski tejże ewangelii⁸.

Ale przeciwnicy odczytania mają też poważne argumenty. O. Pierre Benoit OP nie jest przekonany ani do odczytania liter,

³ C. M. Martini, *Note sui papiri della grotta 7 de Qumrân*, w: *Biblica* 53 (1972) 101—104. — Ciekawą sugestię wysunął o. M.-E. Boismard OP, że w wypadku słów *epi ten* chodzi o kontaminację Mk przez Mt.

⁴ Podobne zjawisko fonetyczne spotykamy w papirusie Bodmer VIII (listy św. Piotra), zob. *Ruch Bibl. i Lit.* 22 (1969) 41—42.

⁵ Omówienie syntetyczne wraz z bibliografią daje L. Sabourin, *Un papyrus de Marc à Qumrân?*, w: *Bulletin de Théologie Biblique* 2 (1972) 309—313.

⁶ Art. cyt.

⁷ *Pap. Mediolanensis*, inv. 6924, z IV w, własność Instytutu Papirologii Uniwersytetu Mediolańskiego, zawiera Mk 2, 1—26. Jest to folioli złożony w ćwiartkę, kodeks był mały 12 × 15 cm, 22—23 linie na stronie. Pisany jedną ręką z poprawkami, stan konserwacji zły. Należy do kodeksów z rodziny aleksandryjskiej, łączy się z B i S, a gdy B i S różnią się między sobą, to idzie za S.

⁸ H. Quecke, *Das Markusevangelium saïdisch* (Papyrologica Caestroviana, *Studia et textus*, 4), Rome 1972.

ani do ich rekonstrukcji, próbując odczytywać je po swojemu⁹. Poważniejsze zarzuty sformułował jeden z wydawców *editionis principis*, M. Baillet, który wespół z o. M. E. Boismard OP odczytywał fragmenty greckie groty 7 Qumran¹⁰. Baillet odrzuca stanowczo identyfikację 7Q5, 7Q6,1 a kwestionuje odczytanie 7Q8. Odnośnie zaś 7Q3 proponuje tekst grecki Jr 43, 28—29. Sugeruje, że z biegiem czasu można będzie umiejscowić fragmenty 7Q w Biblii greckiej — Septuagincie. O'Callaghan broni się przed zarzutami wydawcy *editionis principis*, przedstawiając swój sposób odczytania i odrzucając stanowczo identyfikację 7Q4 z tekstem Septuaginty¹¹. Nie wyklucza jednak możliwości poszukiwań w Septuagincie zaznaczając wszakże, iż — jak dotąd — nikt nie przedstawił pełnego rozwiązania *contra* jego hipotezom. M. V. Spottorno sugeruje co prawda nowe możliwości odniesienia 7Q8 do Starego Testamentu¹², ale to nie jest tak koherentne jak u O'Callaghana.

II. UWAGI KRYTYCZNE

Nie mając bynajmniej intencji śledzić całego przebiegu dyskusji, która z upływem czasu wymyka się spod kontroli piszącego, spróbujemy sformułować kilka uwag natury metodologicznej.

2.1. Aspekt paleograficzny. Zastosowano wszystkie możliwości odczytania tekstu, począwszy od obserwacji wzrokowej, a skończywszy na doskonałych zdjęciach fotograficznych dokonanych przy pomocy promieni podczerwonych. Nasuwają się tutaj dwa spostrzeżenia. Istnieją rozbieżności co do rekonstrukcji liter szczałkowych: argumenty obu stron są *al pari*. Trudno nam tutaj wchodzić w szczegóły zbyt techniczne; niech się spierają sami papirologowie. Jeżeli chodzi o litery bezsporne, jest ich za mało, ażeby mogły stanowić pewny wskaźnik. Nie chodzi w istocie o pytanie, ile trzeba liter do rekonstrukcji, gdyż to zależy od jakości słów (przy słowach zwykłych trzeba ich więcej, przy słowach rzadkich wystarczy mniej), lecz chodzi o znalezienie takiej struktury znaków graficznych, która będzie najlepiej odpowiadać badanym fragmentom. O'Callaghan znalazł takie struktury tekstowe z Nowego Testamentu, aczkolwiek nie wolne od pewnych braków; jego oponenti nie są w stanie podać żadnej zadawalającej struktury, poza kilkoma przypuszczeniami. I w tym leży główna siła argumentacji O'Callaghana. Jeżeli ktoś

⁹ P. Benoit, *Note sur les fragments grecs de la grotte 7 de Qumran*, w: *Revue biblique* 79 (1972) 321—324.

¹⁰ M. Baillet, *Les manuscrits de la Grotte 7 de Qumrân et le Nouveau Testament*, w: *Biblica* 53 (1972) 508—516.

¹¹ J. O'Callaghan, *Notas sobre 7Q tomadas en el „Rockefeller Museum” de Jerusalén*, w: *Biblica* 53 (1972) 517—533.

¹² M. V. Spottorno, *Nota sobre los papiros de la cueva 7 de Qumran*, w: *Estudios Clásicos* 15 (1972) 261—263.

znajdzie inne koherentne rozwiązanie, wskaże tym samym lokalizację fragmentów (niekoniecznie biblijną w znaczeniu ksiąg kanoniczych).

Po wtóre, starożytność papirusów została określona przez datowanie pisma w tzw. „stylu ozdobnym” (*Zierstil*): 50 przed — 50 po Chrystusie. Datowania tego, na prośbę o. de Vaux, dokonał w roku 1958 C. H. Roberts, z właściwą sobie kompetencją, ale też pośpiesznie, mając do dyspozycji tylko fotografie. Zarówno O’Callaghan, jak i M. Baillet podtrzymują tę datację z tym, iż ten pierwszy nie przyjmuje daty wcześniejszej niż połowa I w. po Chr. Z samego stylu pisma trudno jednak wnosić o starożytności tekstu, ponieważ styl mógł być naśladowany w czasach późniejszych, a poza tym 2 połowa I w. przed Chr. też zgłasza reklamacje. Należałoby zatem zbadać jeszcze raz pismo fragmentów 7Q w kontekście wszystkich tekstów greckich odkrytych w Qumran, a także w Murabba’at. Dodatkowym argumentem za starożytnością fragmentów może być materiał i forma: wiadomo, że papirus był chętnie używany przez pierwszych chrześcijan jako mniej kosztowny niż skóra, a przypuszczenie, że mamy do czynienia z fragmentami zwoju, a nie kodeksu, może przemawiać zarówno za bardzo starochrześcijańskim pochodzeniem (chrześcijanie szybko przeszli ze zwojów na kodeksy), jak i za przedchrześcijańskim.

2.2. **Aspekt archeologiczny.** Pierwsza reakcja na identyfikację fragmentów 7Q z Nowym Testamentem wyraża się w zdziwieniu: skąd wzięły się pisma chrześcijańskie w grocie używanej przez sektę niechrześcijańską. Grota 7 różni się od innych grot kumrańskich, albowiem znaleziono tam fragmenty wyłącznie papirusów greckich (w sumie 19). Istnieje więc możliwość, że grota była użytkowana przez gminę chrześcijańską np. z pobliskiego Jerycha (jak sugeruje Martini¹³) lub przez mnichów z klasztorów w Pustyni Judzkiej. Że jest to możliwe, świadczy o tym fakt znalezienia w grotach Murabba’at papirusu greckiego z modlitwą liturgiczną chrześcijańską z XI w. Wiadomo dalej, że Qumran było zamieszkałe w czasie powstania żydowskiego w latach 132—135. Poza tym niektóre przedmioty znalezione w grocie 7, jak duża amfora z podwójnym napisem hebrajskim RWM’ czy dwie tace, nie mają odpowiedników w innych grotach.

Należałoby zatem zbadać:

- a) od kiedy grota nie była użytkowana;
- b) związek poszczególnych przedmiotów znalezionych w 7Q z papirusami.

2.3. **Aspekt historyczno-literacki.** Przyjmując identyfikację 7Q5 = Mk 6, 52—53 i godząc się na datację *terminus ad quem*

¹³ Art. cyt., 103.

rok 50 po Chr., musielibyśmy poważnie przesunąć datę powstania drugiej ewangelii. Musiałaby więc powstać przed rokiem 50, co jest przecież możliwe, i ze środowiska rzymskiego, jak się utrzymuje, przedostać się do Qumran, co nie jest wyluczone przy dobrej komunikacji rzymskiej i obrotności Żydów. Czy tajemniczy napis na dzbanie RWM' nie może wskazywać na proveniencję papirusu — Roma? Jesteśmy w stanie wyobrazić sobie, że kumrańczycy w jakiś sposób przechwycili (zakupili, otrzymali) nowy papirus o znanym im (przynajmniej w tradycji ustnej) Jezua ben Josef i zachowali w swoim archiwum, dając mu sigła „katalogowe” ROMA. Czy możemy wykluczyć, że nikt z kumrańczyków nie znał greckiego? Podobnie nic nie wiemy o możliwych kontaktach kumrańsko-chrześcijańskich przed opuszczeniem Qumran.

Od czystych domysłów przejdźmy jednak do problemu *Redaktionsgeschichte* ewangelii. Zasadniczo możliwość wczesnego datowania ostatecznej redakcji Ewangelii Markowej nie zmienia całości kształtu koncepcji „historii form i redakcji”, zmusza jednak do przemyślenia jeszcze raz poszczególnych etapów redakcyjnych, co zresztą postuluje już i najnowsza egzegeza¹⁴. W każdym razie czas, w którym dokonywało się dojrzewanie w łonie Kościoła (*Sitz im Leben Ecclesiae*), musiałby poważnie ulec skróceniu. Jak zauważył zresztą C. Martini¹⁵, czas datowania niektórych kodeksów skraca się, tak np. Cod. Cantabrigensis z V na IVw.

Ostatecznie więc pozostają do zbadania następujące sprawy:

- a) lokalizacja tekstów;
- b) czas napisania papirusów;
- c) czas ich złożenia w grocie.

Nawet gdyby cała hipoteza O'Callaghana spaliła na panewce, to znaczenie 7 groty Qumran, jedynej w Palestynie, w której znaleziono papirusy wyłącznie greckie, jest ogromnej wagi dla krytyki tekstu, archeologii, egzegezy i poznania ówczesnego środowiska. A ile jeszcze tajemnic kryją przed nami rękopisy z Pustyni Judzkiej!

Kraków

KS. JERZY CHMIEL

¹⁴ Zob. E. Güttgemanns, *Offene Fragen zur Formgeschichte des Evangeliums. Eine methodologische Skizze der Grundlagenproblematik der Form — und Redaktionsgeschichte* (Beiträge zur evang. Theologie, 54), München 1970. — W. Richter, *Exegese als Literaturwissenschaft*, Göttingen 1971.

¹⁵ W referacie nt. *I più antichi documenti sull'origine del cristianesimo*, wygłoszonym na zjeździe biblijnym w Krakowie w czerwcu 1972 r.